

Написане мишається

Олег Рарицький

УДК 821.161.2 – 1(092) : 808.2

РЕДАКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ПІДПАЛОГО В ЕПІСТОЛЯРНИХ СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

На основі останніх у часі епістолярних спогадів сучасників висвітлено редакторську діяльність поета-шістдесятника Володимира Підпалого. Стаття складається із двох частин: перша виокремлює літературно-мистецький профіль митця в контексті доби, друга – це епістолярні спогади авторів, чиї збірки редагував В. Підпалый.

Ключові слова: шістдесятництво, епістолярій, редакторська діяльність, спогади.

Oleh Rarytsky. Volodymyr Pidpaly's editorial activity in epistolary reminiscences of his contemporaries

Basing on the latest epistolary reminiscences, the paper reconstructs the editorial activities of Volodymyr Pidpaly, a poet of the 1960s generation. The article consists of two parts: the first one sketches out literary and artistic profile of the poet in the context of his time, and the second one contains epistolary memoirs of the writers whose works were edited by V. Pidpaly.

Key words: the 1960s movement, epistolary, editorial activity, memoirs.

Понад 37 років минуло відтоді, як передчасно через важку невиліковну хворобу пішов із життя талановитий український поет-шістдесятник Володимир Підпалый. Рівно стільки ж часу доля відміряла йому для земного буття. Між часовими площинами, розмежованими реальним і вічним життям, 9 травня 2011 року поетові виповнилося б 75 літ.

Початок творчої діяльності В. Підпалого припадає на завершення хрущовської відлиги, яка поволі переходила у брежнєвські заморозки. Поет неквапливо, негучно, але впевнено вступав у літературний процес. Виходять одна за одною його прижиттєві поетичні збірки “Зелена гілка” (1963), “Повесіння” (1964), “Тридцять літ” (1967), “В дорогу – за ластівками” (1968), “Вишневий світ” (1970). Вони засвідчують настійливе бажання автора осмислити навколишній світ, витворити свою модель мікрокосму, суголосну внутрішньому буттю. Поезія В. Підпалого постає мовби цілковито аполітичною, позбавленою ідеологічних нашарувань доби, однак між її рядками прочитається глибокий авторський протест згортанню демократичних процесів та нищенню національних ідеалів.

В. Підпалый належить до поетів неголосної хвилі літературного шістдесятництва (підтвердженням слугують і посмертні його збірки “Сині троянди” (1979), “Береги землі” (1986), “Сковородинські думи” (2002), укладені переважно із творів, не друкованих за життя), яким відводиться особлива роль у літературному процесі 60–70-х рр. ХХ ст. Творчість митця увиразнила ознаки “тихої лірики” й постала в національному письменстві як наслідок внутрішнього протистояння автора тоталітарному режиму в умовах ідеологічного тиску на особистість. Творчий прихід поета не позначений гучною патетикою, зайвою публіцистичністю та декларативністю. Доробку В. Підпалого властиве проникливе бачення подій і явищ під кутом зору вдумливого філософа, який через себе пропускає навколишню дійсність. Крізь усю його творчість простежується постійне апелювання до життєтворчого феномену Г. Сковороди, з яким автор вивіряє свої духовні й фізичні інтенції. Так вибудовується свій, не

підвладний зовнішнім впливам світ, у якому поет віднаходить власну суверенність і цілісність. Митець зосереджується на елегійних описах природи, інтимній ліриці, больових точках національної історії. Досить часто за допомогою езопової мови він висловлює особистий спротив дійсності, завважає й засуджує ідеологічну задуху, породжену тоталітарним режимом. Прикладом можуть слугувати рядки з поеми-іронії “Одна ніч подорожі з Генріхом Гейне по Західній Німеччині”:

Німеччино! По ґратах пізнаю –
На вікнах – ґрати, на ідеях ґрати.
І як мені ті ґрати поламати,
Коли я сам за ґратами стою! [8, 77].

Усамітнення від світу та внутрішній захисток поет віднаходить у сім'ї та родині, серед найближчих друзів, в улюбленій справі – поезії та редакторській діяльності. У його ліриці простежуються сквородинські мотиви внутрішнього самозосередження, спокою, самоти – того стану, коли людині затишно й комфортно у власноруч виворотеному і прийнятному для неї світі.

Упродовж 1965–1973 років В. Підпалый працює старшим редактором видавництва “Радянський письменник”. Поети, чиї збірки він редагував, залишили промовисті свідчення про його редакторську діяльність, указали на унікальну співпрацю з авторами. Зокрема, Б. Олійник свідчить: “Ми, поети, вважали, що нам вельми пощастило, коли рукопис потрапляв йому на редагування, оскільки Володимир Підпалый над кожною чужою збіркою працював, як над власною” [4, 4]. Повертав із забуття Є. Плужника, М. Драй-Хмару, Б.-І. Антонича. Редагував твори відомих нині авторів, серед них ті, що відійшли в засвіти, – А. Бортняк, І. Гнатюк, М. Годованець, В. Житник, Р. Заславський, Наталя Кацук, М. Клименко, А. Малишко, Валентина Малишко, Б. Мозолевський, В. Моруга, І. Муратов, О. Орач, Л. Первомайський, А. Таран, С. Тельнюк; та нині суцї Л. Горлач, О. Доріченко, В. Іванців, Ю. Ковалів, В. Корж, Р. Лубківський, Б. Олійник, Д. Онкович, Д. Павличко, М. Сом, М. Сингаївський. Йому належить незаперечна заслуга виходу у світ збірок молодих українських авторів, на які цензура накладала табу та вилучала із друку. Варто наголосити, що саме В. Підпалый готував до друку книжку Ліни Костенко “Княжа гора”, “зняту потім із виробництва за серйозні ідейні вади” [2, 126], як зазначено в “Доповідній записці № 178 відділу культури ЦК Компартії України про деяких членів Спілки письменників України”.

В. Підпалый відстоював кожен художньо вартісний рядок, разом з авторами тяжко вболівав і переживав за правлений чи вилучений без їхньої згоди вірш. Був безкомпромісним у протистоянні облуді та фальші, за що від владних органів зазнавав утисків, на нього вішали ярлик неблагонадійності, звинувачували в націоналізмі. У вже цитованій записці читаємо: “За час роботи у видавництві “Радянський письменник” (1965–1973 рр.) рекомендував до видавничого плану неприйнятні для нашої ідеології вірші І. Калинця, В. Голобородька, В. Стуса, збірки яких вийшли за рубезем у націоналістичних видавництвах” [2, 126]. На відміну від офіційної думки в середовищі шістдесятників поет здобувся якнайдостойніших характеристик. Підтвердженням слугує лист В. Чорновола від 24-25 квітня 1983 року до сестри Валентини: “Дякую за збілочку Підпалого (Підпалый В. Поезії. – К.: Дніпро, 1982. – 203 с. – О. Р. [див.: 6]). Я його добре знаю, хоч, може, друзями й не були, бо зустрічалися не так часто. Він, як і Симоненко, був цілком “наш”, чого не можна було вже й тоді сказати, наприклад, про Драча” [9, 347].

Останній рік виявився щасливим для увічнення й популяризації пам'яті про В. Підпалого. До ювілею поета у видавництві “Твім-інтер” вийшла довгоочікувана книжка “Золоті джмелі”, яка вмістила поезію, прозу, переклади, переспіви, вірші для дітей, літературно-критичні праці автора, спогади про письменника, листи та бібліографію; готується до друку книжка спогадів “Пішов у дорогу – за ластівками” (так називалася перша посмертна стаття про В. Підпалого дослідника з Варшави

Флоріана Неуважного, який узяв за основу назву збірки поета [див.: 3]). Земляки-полтавці укладають книжку “Тут все з дитинства серцеві знайоме” (В. Підпалій і Полтавщина)” – твори поета про рідний край і краян, спогади й поетичні присвяти земляків, матеріали про вшанування його пам’яті на малій батьківщині.

У рамках колективної теми “Текст як основна одиниця комунікації” на кафедрі журналістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка виконується дисертаційна робота “Поетична, перекладацька і літературно-критична творчість Володимира Підпалого (50–70-рр. ХХ ст.)”, авторка – аспірантка Алла Третяченко із Придністров’я. У ході дослідження Алла Володимирівна підтримала ідею письмово звернутися до сучасників В. Підпалого, нині відомих письменників, із проханням поділитися думками про те, яким редактором був В. Підпалій. Було розіслано близько тридцяти письмових звернень, на них епістолярними спогадами про поета відгукнулися А. Бортняк, Л. Горlach, В. Житник, С. Литвин, Д. Онкович, Д. Павличко, М. Сом. Їхні свідчення в історії української літератури залишаться цінним документом епохи, а найголовніше – підтверджують його життєвий подвиг – прагнення в умовах важкої ідеологічної задухи стійко й самовіддано боронити українське слово, відстоювати національну гідність і українську правду.

Анатолій Бортняк

Шановна Алло Володимирівно!

Трохи затримався з відповіддю на Вашого несподіваного листа, бо мав (та й зараз маю) проблеми зі здоров’ям; проходжу лікарняне обстеження.

Ще мені прикріше від того, що навряд чи зможу чогось суттєвого додати до Вашого дослідження, зокрема, редакторської практики незабутнього Володимира Підпалого.

Так, він редагував мою збірку (не збірки!) – “Добро”, невеличку на 88 стор., у видавництві “Радянський письменник”. На жаль, і зайвого примірника цієї збірки не маю, але в бібліотеках вона може зберегтися (Київ, “Радянський письменник”, 1969, наклад – 5 тис. прим.).

Також не можу згадати якоїсь конкретики з нашої спільної підготовки цієї книжечки в 1968 році. Тобто в образах пам’ятаю, але ж Вам, певне, потрібні якісь подробиці, деталі, мовляв, ось цей вираз невдалий, а це – русизм і т. ін. Загалом же – він був прихованим (але не від мене, бо відчував у мені однодумця) націоналістом, досконало знав мову і вимагав належного володіння нею від редагованих ним авторів. Але я не пам’ятаю такого, щоб Підпалій владно втручався в мій стиль, в мою образну систему.

Звичайно, як і автор, так і видавничий редактор мусив (мусили) віддавати хоч сяку-таку данину тогочасним ідеологічним вимогам, без дотримання яких книжка не вийшла б у світ. Тому і у збірці “Добро” є один-два так звані “паровозики” чи “бронезилети” (за висловом поета Петра Осадчука).

Може, чимось зарадить Вам мій вірш на цю тему, вміщений на стор. 30-й у збірці, яку Вам надсилаю? (Зазначену поезію А.Бортняка подаємо після тексту його листа. – О. Р.). Написаний він десь на початку 90-х років, але точної дати встановити не можу.

Хай щастить Вам у подальшому житті, в науковій праці!

20 січня 2009 р.

м. Вінниця.

й починає гортати досить тонкий стос аркушів із моїми поезіями. Мимоволі звертаю увагу, що на полях та між рядками часом виникають якісь позначки, зауваги, писані дрібними літерами. Видно, що він читав уважно, вдумливо, мабуть, повіривши в мене, сподіваючись довести справу до видання книжки. Зауваження стосувалися іноді лексичних промахів, іноді відвертих заримованих декларацій, які він пропонував рішуче відкинути. Закидав, що часто-густо в багатьох авторів чимало так званих “паровозиків”, тобто віршів про торжество комуністичної ідеї тощо, і все це відкритим текстом, що на ті часи було рідкісним. Його тонке відчуття слова, поетичної фрази може продемонструвати бодай такий приклад, який донині мені в пам’ятку.

Серед десятків віршів була в мене мініатюра, яку я дуже люблю – у ній через образ рідного жита в полі я передавав любов до України. Ось вона такою, як була подана до видавництва:

Я так давно у житі не лежав,	Жита однакові у всіх держав.
У голубому попід небом житі.	Та тільки вдома запитає поле,
Жита однакові у всіх держав,	Неначе в серце колоском уколе:
Та колоски по-різному наліті.	– А ти давно у житі не лежав?

Зачитав Володя мініатюру трохи хриплуватим голосом, а далі й каже:

– Знаєш, старий, а давай замість отого неоконкретного “попід небом” поставимо “просто неба”. В другому варіанті більше простору, беззахисності, конкретики...

І я погодився. Як погодився майже з усіма редакторськими правками, оскільки вони були продиктовані не лише високою культурою, знанням української мови, а й повагою до роботи колеги, доброзичливістю, за яку, як стало мені відомо дещо пізніше, Підпалому часто-густо перепадало від керівних видавців. Але він не міг жити й працювати інакше, він волів залишатися сам собою за будь-яких форс-мажорних обставин.

Книжка моя незабаром вийшла, а ми з Володимиром стали добрими друзями аж до того моменту, коли передчасна смерть обірвала наше спілкування фізичне.

Володимир Житник

Шановний Олегу Анатолійовичу!

Я одержав листа Вашої аспірантки Алли Третяченко, в якому вона просить поділитися спогадами про редакторську роботу Володимира Підпалого. Надсилаю Вам свою статтю про нього, опубліковану в газеті Дмитра Чередниченка “Жива вода” (1998, № 12, с. 7-8). Буду радий, якщо вона дисертантці стане в пригоді. Здається, коментарів вона не потребує, окрім хіба одного: місця, де йдеться про видатного чеського поета Петра Безруча. Його творчість – моє студентське захоплення. Випадок безпрецедентний: своїми “Сілезькими піснями” він зупинив денационалізацію власного народу. Я написав про нього курсову, потім дипломну роботу, додавши переклади. Потім у серії “Перлини світової поезії” вийшла його збірка, було це в 1969 році, хоча на титулі стояло – 1970. (Перекладачі Г. Кочур, М. Лукаш і я).

У мене були вірші на оборону української мови. Їх схвально зустрів Павло Тичина, з яким я був добре знайомий. “Але, – казав він, – треба чекати двісті років, щоб їх надрукували”. Вони були закамфльовані під Безруча і того ж року (1967), в рік смерті П. Тичини вони вийшли у моїй збірці, редактором якої був Володимир Підпалый. Саме це він і мав на увазі, коли говорив про “Безруча”.

Зі щирою повагою до Вас Володимир Житник.

P.S. Повідомте, будь ласка, про одержання цього листа.

<...>

Степан Литвин

Вельмишановна Алло Володимирівно!

Дуже добре, що Ви пишете про дорогу мені людину. На жаль, саме про редактора В. Підпалого, вийшло в мене лише таке.

Переписував двічі, та все ж невиразно. Погано бачу, нечіткий почерк. Комп'ютера, машинки не маю, та й не дуже здоровий нині.

Та, може, якийсь рядок і використаєте. Зичу Вам удачі в цій шляхетній, благородній справі. Водночас бажаю Вам вдало захистити дисертацію, зичу всіляких гараздів, довголіття і щастя.

<...>

Ми працювали разом у Держлітвидавці України (тепер вид-во "Дніпро"), в редакції поезії та драматургії.

Володимир відзначився принциповістю, тонким чуттям художнього слова, глибокими знаннями. Його вимогливість, вміння відстояти свою позицію в розмові з автором (а це були переважно відомі письменники) підкреслювала як взірць завідувача редакцією Надія Павлівна Лісовенко.

У колективі Володимира шанували й любили за людяність, доброзичливість, приязність (згадаймо його неповторну усмішку), вміння порозумітись з будь-ким. Мені Володимир довіряв, ділився й радістю, і смутком. Він довго не мав прописки, отже, й свого житла, жив скромно, за заробітками не ганявся. Дуже любив дружину Нілу, яка згодом стане відомим працівником культури України, доньку й сина.

Іноді Володимир розповідав мені, як його переслідували за читання віршів біля пам'ятника Тарасові Шевченку, за сміливі українолюбні виступи на тому чи іншому заході. Він не боявся відстоювати рідну мову, якої дехто цурався, як цурається й нині.

Коли Володимира запросили працювати в письменницькому видавництві, наші контакти дещо послабшали. Проте час від часу ми зустрічались то у видавництвах, то на якомусь літературному заході. Бачив, що і в "Радянському письменнику" Володю шанували і високо цінували і співробітники, і автори.

Ось і мою невеличку збірку "Бентежність" редагував Володимир Підпалий. Звичайно, за такой довгий час, що проминув до сьогодні, багато подробиць призабуто. Однак ніколи не забуду товариського ставлення редактора до мене, щоправда, ніяких поблажок принциповий видавець не робив. Нині бачу, що чимало тих моїх віршів високою художністю не відзначались, декотрих я не перевидавав у наступних збірках та книжках вибраного. Книжечка та йшла зі скрипом. Дехто з видавців (а то ж усе – члени Спілки письменників, декотрі – відомі літератори) не міг забути мою вимогливість до них у "Дніпрі", коли редагувались їхні твори в збірках, колективних збірниках, яких тоді виходило чимало. Володимир так і не вдалось відстояти, наприклад, строфу з мого вірша, присвяченого Устимові Кармалюку, де йшлося про правнука славного отамана, мого дядька (я не нащадок національного героя, а родич його і його потомків) Кирила:

Він чесний, не хитрує ловко,	І Соловки і голодовку,
Він знав косу, і ціп, і плуг,	І честь, і славу, і хулу.

Інколи ми розходились у думках про те чи інше слово. Володимир володів чи не всіма багатствами рідної мови, вмів підказати певний епітет, розвиток образу героя вірша, посилити звучання строфи. В усякому разі він не зіпсував жодного мого вірша, що нерідко трапляється при редагуванні.

На превеликий жаль, наша література так рано втратила талановитого, самобутнього поета, досвідченого, висококваліфікованого редактора, усі ми втратили прекрасну, чарівну людину.

Степан Литвин.

2.ІІ.2009

Дмитро Онкович

Шановний Олеже Анатолійовичу!

Я одержав листа від вашої аспірантки Алли Третяченко з проханням відгукнутися про Володимира Підпалого. Отож, відгукуюсь.

Володимир Підпалий був і залишається прекрасним українським поетом, перекладачем, а також досвідченим і вимогливим літературним редактором (редагував одну із перших моїх збірок "Зимові яблука" (вид-во "Радянський письменник", 1969 р.).

Спасибі Аллі Володимирівні за увагу до постаті Володимира Підпалого. Він цього заслуговує.

Спасибі і Вам за підтримку.

З глибокою повагою

25.II.2009 р.

Дмитро Павличко

Шановний Олеже Анатолійовичу!

До мене звернулась Третяченко Алла Володимирівна, Ваша аспірантка, з проханням написати Вам, яким редактором моїх книжок був Володимир Підпалий. Охоче беруся за перо, щоб сказати, яким чоловіком був Підпалий, знаменитий поет, український патріот. Бо його редакторська праця над моїми віршами з книжки "Гранослов" та над моїм виданням творів Богдана-Ігоря Антонича (1967) була сповнена його захопленням, абсолютною підтримкою всього, що подано було йому на редагування. Я був щасливий з того, що саме В. Підпалий погодився перечитати мої поезії з "Гранослова", мою передмову до книжки Антонича "Пісня про незнищенність матерії".

Отже, Підпалий одразу зрозумів, що Антонич – геній. Він переживав тільки за те, чи дозволить цензура видати цю книжку. А мені Підпалий потиснув руку і сказав: "Гранослов" – найкраща ваша книжка!" Коли я думаю про Підпалого, мене досі огортає великий смуток через те, що він помер, незреалізувавши свою творчу силу. Він був молодшим за мене, я покладав на нього надії як на майбутнього лідера шістдесятників.

Не знаю, чи цей мій лист чимось допоможе Вашій аспірантці, але пишу його з почуттям вдячності до Вас, пане Рарицький, і до пані Алли Третяченко за те, що ви вибрали достойну тему дисертації – тему про поета Володимира Підпалого.

Київ. 20.I.2009

Микола Сом

Шановний Олеже Анатолійовичу!

Під Вашою орудою працює розумна людина – аспірантка із Молдови Алла Третяченко. Вона пише про мого незабутнього побратима Володимира Підпалого. Одразу Вам скажу, що про Підпалого у поетичному товаристві Василя Симоненка та Миколи Вінграновського пише також аспірант нашого Шевченківського університету, мій колишній сільський учень Сашко Каленченко.

Що ж Вам підказати? Може Ви у січні ц. р. у "Літературній Україні" читали мій відгук на чудову книжку Лілії Щитової "Я воскрес, щоб із вами жити". Там я називаю в Симоненковім гніздов'ї найперших шістдесятників: геніального Толю Перепадю, розум'яку Славка Тельнюка, дивовижного мовотворця Васька Діденка і Петра Засенка, зухвалого Борю Олійника, мою симпатію (Вашу землячку) Наталю Кашук, доброго і ніжного Володю Підпалого та ін. Ми всі були похвалені Тичиною, Рильським, Сосюрою і Малишком, але не було в нас такого неповторного пропагандиста, як пізніше (на початку шістдесятих) в образі Павла Архиповича Загребельного. Він підтримав навіть бездарного Коротича, а мене помітив лише через двадцять років

– напише передмову до книжки “Хроніка воєнного дитинства”. Вічна йому пам’ять! Я вчора хоронив його своєю вдячною сльозою (лист написано через три дні після смерті П. Загребельного 3 лютого 2009 р. – О. Р.). Я мав щастя працювати дев’ять років під рукою Загребельного у Спілці. Ще недавно він писав мені веселого листа – свій відгук на оцю “Кодолу”, котру Вам із радістю дарую (Сом М. Передай кодолу! – К.: Укр. письменник, 2007. – 286 с. – О. Р.). Як би порадив мені Підпалій! Він та ще Діденко були єдиними в когорті шістдесятників, у кого не було ані грамульки отієї традиційно-української заздрості. Серед усіх моїх друзів Підпалій був найчистішою людиною. Не топтав бандерівців (як Павличко), не був зятим інтернаціоналістом (як Драч і Коротич), не йшов до комунізму (як Вінграновський чи Боря Олійник).

Тепер я думаю: от якби у головного редактора нашої “Літературки” у далекі роки був Підпалій. Він же був уродженим редактором, тонким знавцем поетичної мови.

Мою книжку “Стежка до океану” (1973 рік) Володя підписував до друку вже кволюю рукою. Книжка була посередньою, але він добився, щоб дали мені тверду обкладинку й найкращий папір. Се була дружня підтримка опісля жахливих нападків літературного і партійного держиморди. Щоправда, він мене шпетив за так звані естрадні вірші, надто сексуальні. Справді, я був тоді єдиним естрадним поетом – популярним, але поверховим. Обнімаючи мене за кілька днів до смерті, він тихенько крізь нестерпні болі в горлі говорив мені: “Сомище! Я тебе люблю і вірю в твої майбутній лет. Пам’ятай, що твоя книженція була останньою, яку я підписав яко редактор”.

І ще одне. Він вельми хотів видати книжку Ліни Костенко під назвою “Княжа гора”. Навіть дав її рукопис на художнє оформлення. Книжка не вийшла, а з Підпалого здерла дирекція видавництва чималенькі гроші, котрі він платив художнику. Се я добре пам’ятаю, але про се високе благородство мовчить і досі геніальна Ліна. Бог із нею...

Пробачте довгу сю балачку. Колись наш Загребельний говорив у Спілці: “Головне завдання кожного письменника: вибалакатися...” А про мою “Кодолу” відгукнувся так: “Сю книжку слід читати по-єврейськи: із кінця”. Знайте сю пораду.

Бажаю Вам і Вашій вихованці творчих успіхів. Будьмо!

Б’ю чолом! Микола Сом.

6.2.2009 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бортняк А.* Журавель у небі: Поезії останніх років. – Вінниця: Вид-во “Вінницька газета”, 1996. – 64 с.
2. *Ищенко М.* Доповідна записка відділу культури ЦК Компартії України про деяких членів Спілки письменників України // *Київ*. – 1994. – № 2. – С. 125-127.
3. *Неубажний Ф.* Пішов у дорогу за ластівками // *Наша культура* (Варшава). – 1974. – № 1.
4. *Олійник Б.* Синя птиця Володимира Підпалого // *Підпалій В.* Сині троянди. – К.: Рад. письменник, 1979. – С. 3-5.
5. *Підпалій В.* Золоті джмелі: Вибрані твори. – К.: Твім-інтер, 2011. – 560 с.
6. *Підпалій В.* Поезії. – К.: Дніпро, 1982. – 203 с.
7. *Підпалій В.* Сквородинські думи: Поезії. – К.: Веселка, 2002. – 47 с.
8. *Підпалій В.* Тридцять літо: Поезії. Лірика. – К.: Молодь, 1967. – 83 с.
9. *Чорновіл В.* Твори: У 10 т. – Т. 4. – Кн. 2: Листи. – К.: Смолоскип, 2005. – 1068 с.

Отримано 25 березня 2011 р.

м. Кам’янець-Подільський